

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

Turfmarkt 147
Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Kenmerk
2014-0000084585

Bijlagen
2

Datum 4 maart 2014
Betreft Uw brief van 4 februari 2014

Bij brief van 4 februari 2014, door mij ontvangen op 6 februari 2014, heeft u bij mijn ministerie een verzoek ingediend als bedoeld in artikel 3, eerste lid, van de Wet openbaarheid van bestuur (hierna: Wob). Uw verzoek heeft betrekking op het maken van foto's of filmpjes in het stembokje bij de (gemeenteraads)verkiezingen. Concreet verzoekt u om "het document waarin wordt geconcludeerd dat het maken van een foto van de stem is toegestaan".

In uw brief vraagt u mij voorts om de regels ten aanzien van het maken van "selfies" te rectificeren.

Bij brief van 10 februari 2014 heb ik de ontvangst van uw verzoek aan u bevestigd.

§1 – Wob-verzoek

Met betrekking tot uw verzoek om informatie bericht ik u als volgt.

Bij de evaluatie van de Tweede Kamerverkiezingen van september 2012 kwam als relatief nieuw verschijnsel in de Nederlandse verkiezingspraktijk naar voren dat door een kiezer of journalist in het stemlokaal beeldmateriaal wordt gemaakt dat vervolgens op internet wordt geplaatst.

Ik verwijs u voor deze evaluatie van 14 november 2012 met bijlagen en voor de brief van 17 januari 2013 waarmee ik deze evaluatie heb aangeboden aan de Tweede Kamer naar de website www.rijksoverheid.nl. Zie daarvoor <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/brieven/2012/11/14/evaluatie-advies-kiesraad-over-verkiezingen-leden-tweede-kamer-2012.html> en <http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/kamerstukken/2013/01/21/kamerbrief-bij-evaluatie-verkiezing-tweede-kamerleden-12-september-2012.html>.

Naar aanleiding van een vraag van de gemeente Zwolle aan de Kiesraad of het mogelijk is om het gebruik van smartphones of andere foto- of filmapparatuur in het stemlokaal te verbieden, is aan de gemeente geantwoord dat voor een dergelijk verbod geen aanknopingspunten te vinden zijn in de Kieswet, en dat een dergelijk verbod, mede vanwege de moeilijke handhaafbaarheid, ook niet wenselijk is.

De notitie van 30 september 2013 met dit antwoord aan de Kiesraad treft u bijgaand aan.

Ook een korte e-mailwisseling tussen ambtenaren van de Kiesraad en van mijn ministerie van medio november 2013 naar aanleiding van een artikel in de Leeuwarder Courant over de "stembok-selfie" maak ik hierbij openbaar. Het desbetreffende artikel uit de Leeuwarder Courant van 14 november 2013 voeg ik als service bij.

Datum

4 maart 2014

Kenmerk

2014-0000084585

U zult zien dat in de tekst van de ambtelijke notitie en van de e-mailberichten enkele gegevens onleesbaar zijn gemaakt. Dit betreft de (voor)namen van de opsteller(s) en van andere individuele ambtenaren en hun directe contactgegevens, zoals telefoonnummer en e-mailadres. Deze gegevens maak ik niet openbaar in verband met de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van betrokkenen, welk belang is opgenomen in artikel 10, tweede lid, aanhef en onder e, van de Wob. Dit belang afwegende tegen het belang van openbaarmaking van deze gegevens, acht ik het belang genoemd in artikel 10, tweede lid, aanhef en onder e, van de Wob zwaarwegender.

Wellicht ten overvloede wijs ik u op de vindplaats op internet van de Circulaire gemeenteraadsverkiezingen 2014 van 17 januari 2014, te weten

<http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/circulaires/2014/01/17/circulaire-gemeenteraadsverkiezingen-2014.html>. Ik attendeer u met name op paragraaf 9 "Sociale media in het stemlokaal".

Dit Wob-besluit, waarmee ik aan uw verzoek tegemoet kom en de stukken die met dit besluit voor een ieder openbaar worden, worden enkele werkdagen na toezending gepubliceerd op de website www.rijksoverheid.nl.

§2 – Verzoek om rectificatie

In uw brief vraagt u mij voorts om de regels ten aanzien van het maken van "selfies" te rectificeren.

U wijst er terecht op dat in artikel 53, tweede lid, van de Grondwet staat dat de verkiezingen worden gehouden bij geheime stemming. Dit houdt in dat niemand, in welke verhouding dan ook, verplicht kan worden bekend te maken op wie hij of zij zal stemmen of heeft gestemd. Op de wetgever rust de verplichting om ervoor te zorgen dat de wettelijke procedure van de stemming in het stemlokaal zodanig is dat anderen geen kennis kunnen nemen van de inhoud van de stem. De wetgever heeft hiervoor onder meer in de Kieswet concrete maatregelen getroffen. Zo stellen de artikelen J 15 en J 16 van de Kieswet (en nader de artikelen J 5 en J 6 van het Kiesbesluit) eisen aan de Inrichting van het stemlokaal en de stembokjes. Dit wettelijke kader staat er niet aan in de weg dat de kiezer uit vrije wil bekend maakt op wie hij of zij heeft gestemd. Anders gezegd, de omstandigheid dat iedere kiezer het recht heeft om voor zichzelf te houden op wie hij of zij stemt of heeft gestemd, betekent niet dat de kiezer ook de *plicht* daartoe heeft.

De wetgever heeft verder geen regels gesteld over het gebruik van smartphones in het stemlokaal. Wel gelden de algemene bepalingen uit §8 van hoofdstuk J van de Kieswet dat de orde in het stemlokaal niet mag worden verstoord en andere kiezers niet mogen worden belemmerd of gehinderd in het uitbrengen van hun stem. Dat geldt ook voor het gebruik van smartphones; het gebruik daarvan mag de orde in het stemlokaal niet verstoren of andere kiezers belemmeren of hinderen in het uitbrengen van hun stem. Andere kiezers mogen ook niet zonder hun toestemming worden gefilmd of gefotografeerd. Vinden er in dit kader incidenten plaats, dan moet het stembureau – in het bijzonder de voorzitter,

vanuit diens verantwoordelijkheid voor het handhaven van de orde in het stemlokaal (artikel J 37 van de Kieswet) – ingrijpen en van deze gebeurtenissen melding maken in het proces-verbaal.

Datum
4 maart 2014

Kenmerk
2014-0000084585

Het maken van een zogenoemde selfie in het stemhokje of van een foto van het eigen (ingevulde) stembiljet is onder de genoemde voorwaarden niet verboden. Voorwaarde daarbij is uiteraard wel dat de kiezer hiertoe geheel uit vrije wil overgaat. In dit verband wijs ik er ook op dat het is verboden om kiezers onder druk te zetten hun stemgeheim op te geven, of om zich te laten omkopen de stem op een bepaalde wijze uit te brengen (zie de artikelen 125 en 126 van het Wetboek van Strafrecht).

Ik heb geen aanwijzingen dat het maken van selfies in het stemlokaal zoals dat recent in de publiciteit is gekomen, plaatsvindt in het kader van het ronselen van stemmen, van omkoping of van bijvoorbeeld *family voting* (waarbij binnen een gezin invloed op andere gezinsleden wordt uitgeoefend om op een bepaalde wijze te stemmen). Ik zie daarom onvoldoende aanleiding om het maken van een foto van een stembiljet of het maken van een selfie, zónder dat sprake is van een oogmerk als hiervoor omschreven, te verbieden of strafbaar te stellen. Ik wijs daarbij tevens op de moeilijke handhaafbaarheid van een dergelijk verbod.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.
Hoogachtend,

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,
namens deze,

Richard van Zwol
Secretaris-generaal

Bijlagen:

- Notitie BZK aan Kiesraad over gebruik van smartphones in het stemlokaal, 30 september 2013;
- Ambtelijke e-mailwisseling tussen BZK en de Kiesraad, november 2013.

Belanghebbenden kunnen binnen zes weken na bekendmaking van deze brief tegen het in §1 van deze brief opgenomen besluit per brief bezwaar maken bij de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Directoraat-Generaal Bestuur en Koninkrijksrelaties, directie BDF, Postbus 20011, 2500 EA Den Haag. Het bezwaarschrift moet zijn ondertekend, voorzien zijn van een datum alsmede de naam en het adres van de indiener en dient vergezeld te gaan van de gronden waarop het bezwaar berust en, zo mogelijk, een afschrift van het besluit waartegen het bezwaar is gericht.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Kiesraad

Herengracht 21
2511 EG Den Haag

Bestuur, Democratie &
Financiën
Binnenlandse Zaken &
Koninkrijksrelaties

Contactpersoon

[Redacted]
[Redacted]

Datum
30 september 2013

Kenmerk
2013-0000590291

notitie

Smartphones in het stemlokaal

Afschrift aan [Redacted] & [Redacted]

Standpunt BZK

De gemeente Zwolle heeft aan de Kiesraad een poster ter beoordeling voorgelegd. Op deze poster wordt het gebruik van smartphones (dan wel het fotograferen of filmen middels andere apparatuur) in het stemlokaal verboden. De Kiesraad heeft zich over deze poster gebogen en enige wijzigingen aangebracht. Vervolgens heeft de Kiesraad het ministerie om een standpunt in deze kwestie gevraagd. Onderstaande notitie bevat het voorgenomen standpunt.

Algemeen

Het ministerie stelt dat de Kieswet het gebruik van smartphones in het stemlokaal niet expliciet verbiedt. Het ministerie acht het – evenals de Kiesraad¹ – ook niet wenselijk om op dit punt een bepaling aan de wet toe te voegen. Dit standpunt is mede ingegeven door het feit dat een verbod op smartphones in het stemlokaal amper tot niet te handhaven valt. Dit gezien het feit dat het overgrote deel van de (kiesgerechtigde) Nederlanders een dergelijk apparaat bezit.

Het ministerie wijst erop dat het toelaten van smartphones (of andere apparatuur waarmee gefotografeerd of gefilmd kan worden) er niet toe moet leiden dat het stemgeheim van andere kiezers niet meer is gewaarborgd. Als uitgangspunt geldt dat kiezers niet zonder hun toestemming gefilmd of gefotografeerd mogen worden in het stemlokaal. Indien dat toch het geval is, moet het stembureau hiertegen

¹ Zie: Reactie op evaluatie verkiezingen leden van de Tweede Kamer 2012, pg. 7

optreden en daarvan melding maken in het proces-verbaal. In dit kader zal het ministerie aan gemeenten aanbevelen om tijdens de instructie van de stembureauleden aandacht te besteden aan deze problematiek.

Datum
30 september 2013
Kenmerk
2013-0000590291

Met betrekking tot de poster van de gemeente Zwolle.

Het ministerie merkt op dat er in de Kieswet geen grondslag bestaat, op basis waarvan burgemeester en wethouders regels kunnen stellen over het gebruik van smartphones in het stemlokaal. De gemeente kan het gebruik van smartphones – door het ophangen van deze posters – derhalve niet verbieden. Zij kan wel voorlichting verstrekken over de relevante bepalingen in de Kieswet die in dit verband gelden.

[REDACTED]

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 14 november 2013 17:24
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]
Onderwerp: RE: Artikel Leeuwarder Courant over de 'stemhok-selfie'

Beste [REDACTED],
Deze kwestie is al eerder aan de orde geweest in de gemeente Zwolle. Daar is toen als volgt op gereageerd:

Opgemerkt zij dat de huidige Kieswet gemeenten geen wettelijke grondslag biedt voor het stellen van regels met betrekking tot het gebruik van smartphones en apparatuur waarmee kan worden gefilmd of gefotografeerd in het stemlokaal. De gemeente kan derhalve het gebruik van smartphones door middel van affiches in het stemlokaal niet verbieden. Zoals uit het aangehaalde citaat moge blijken, ziet de Kiesraad op dit moment geen reden voor wijziging van de Kieswet op dit punt. Een oordeel, dat door het ministerie van BZK wordt gedeeld.

In relatie tot het gebruik van foto- of filmapparatuur in het stemlokaal kan de vraag rijzen hoe zich dit verhoudt tot het grondwettelijk gegarandeerde stemgeheim. Ministerie en Kiesraad zijn van oordeel dat het stemgeheim zich in beginsel niet verzet tegen het eventueel maken van opnames in het stemlokaal. Het is echter belangrijk dat een stemming rustig en ordelijk verloopt en dat kiezers niet worden belemmerd of gehinderd in het uitbrengen van hun (geheime) stem. Indien een kiezer een foto wil maken van zijn eigen stemkeuze, dan verzet het beginsel van het stemgeheim zich daar op zich niet tegen. Het gebruik maken van foto- en/of filmapparatuur in het stemlokaal mag er dan ook niet toe leiden dat het stemgeheim van andere kiezers niet (meer) is gewaarborgd. Als uitgangspunt geldt dat kiezers niet zonder hun toestemming gefilmd of gefotografeerd mogen worden in het stemlokaal. Indien dat toch het geval is, dan dient het stembureau – in het bijzonder de voorzitter, vanuit diens verantwoordelijkheid voor het handhaven van de orde in het stemlokaal – hiertegen op te treden en daarvan melding te maken in het proces-verbaal.

In het licht hiervan komt het ons raadzaam voor om tijdens de instructie voor stembureauleden (en in het bijzonder voor de voorzitters) aandacht te besteden aan het gebruik van smartphones en andere apparatuur waarmee kan worden gefotografeerd en/of gefilmd.

Volgens mij is deze tekst ook op dit punt van toepassing.

Groet [REDACTED]

-----Oorspronkelijk bericht-----

Van: [REDACTED]
Verzonden: donderdag 14 november 2013 12:16
Aan: [REDACTED]
CC: [REDACTED]; [REDACTED]; [REDACTED]; [REDACTED]
Onderwerp: FW: Artikel Leeuwarder Courant over de 'stemhok-selfie'

Hallo [REDACTED]

Hebben jullie bijgaand artikel gezien? Er wordt nu aan ons gevraagd of het als kiezer toegestaan is om een foto van je stembiljet op internet te plaatsen. Aangezien ik verwacht dat dit vaker gevraagd gaat worden en de Kieswet weinig houvast biedt, stem ik ook dit antwoord graag even met jullie af.

Er zijn geen wettelijke belemmeringen tegen het maken van een foto van je eigen stembiljet. Uitgangspunt van het in het stemlokaal is dat kiezers in staat worden gesteld

hun stem in het geheim uit te brengen. Bij het inrichten van het stemlokaal moet hiermee rekening worden gehouden. Verder mogen kiezers bijvoorbeeld niet zonder hun toestemming bij het uitbrengen van hun stem gefilmd of gefotografeerd worden. Als kiezers vervolgens zelf kiezen om hun stem kenbaar te maken, bijvoorbeeld door het plaatsen van een foto op social media, dan is dit hun eigen beslissing.

groet,

Stemhokselfie laat publiek meegluren met de kiezers

LEEWARDEN - Meerdere kiezers fotografeerden in het stemhokje hun ingevulde stembiljet en deelden dit op Twitter of Facebook. De stemhokselfie.

Een op vakantie geschoten zelfportretje delen met je twittervolgers of facebookvrienden kenden we al. Maar een fotootje van een parmantig rood bolletje op een stembiljet delen met de wereld? Dat is nieuw.

„Gestemd”, twitterde Leeuwarder Wytze Visser (@wytzevisser) woensdagochtend. Op het fotootje was precies te zien op wie hij zijn stem had uitgebracht: de roodgesjaalde plaatselijke PvdA-leider Henk Deinum.

Ook Jouster Matthijs Sikkes-Vanden Berg (@mvd1987), eerste man van GroenLinks De Friese Meren, was niet bang zijn ingevulde stembiljet te laten zien. Dit bleek dan ook voorspelbaar: een stem voor wederhelft en lijstgenoot Bauke Sikkes.

Wethouder Thea Koster (@theakoster) toonde een weinig spannend stembiljet: een aardbeienrood bolletje naast „mijn steun en toeverlaat in de Leeuwarder raad”, Harry van der Molen (@harryvdmolen). En daar wrong hem nu net de schoen, met die stemhok-selfie. Wie zijn volgers liet meegluren in het stemhokje, toonde meer dan eens een rood bolletje dat zich makkelijk liet raden.